

T. Stol, *De veenkolonie Veenendaal. Turfwinning en waterstaat in het zuiden van de Gelderse Vallei, 1546-1653* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1990, Stichtse historische reeks XVII; Zutphen: Walburg Pers, 1992, 296 blz., f49,50, ISBN 90 6011 770 0).

Dit boek van de historisch geograaf Taeke Stol, dat de handelseditie is van een in 1990 verdedigd proefschrift, gaat over de commerciële vervening in de Gelderse Vallei, die gedurende het tijdvak dat beschreven wordt haar hoogtepunt beleefde en die leidde tot het ontstaan van Veenendaal. Twee thema's staan in het boek centraal, de turfwinning en de waterstaat. Beide thema's worden uitvoerig op basis van originele bronnen onderzocht. Daarmee is de auteur erin geslaagd een samenhangend beeld te scheppen van het ontstaan en de eerste eeuw van de ontwikkeling van Veenendaal en omgeving. Als begin is 1546 genomen, toen een aantal Utrechtse ondernemers van de bisschop octrooi verkreeg om de vervening ter hand te nemen. De einddatum 1653 markeert het einde van de grootschalige vervening in dit gebied. Als gevolg van de turfwinning had het veenpakket in de Gelderse Vallei, de laagte tussen de Utrechtse en de Gelderse heuvelrug, zijn bufferfunctie en waterscheiding tussen het noordelijk en zuidelijk gedeelte verloren. Daardoor ontstonden grote waterstaatkundige problemen die culmineerden in een overstroming van de hele vallei in 1651 en het einde van de vervening.

Bij zijn behandeling van de ontginning van de afgeveende grond zet Stol zich mijns inziens terecht af tegen wat hij noemt het Groninger model: de dalgrond die met behulp van stadsmest meteen na de vervening in vruchtbare landbouwgrond wordt omgezet. De gangbare literatuur gaat er vanuit dat dit algemeen gebruik was. In de praktijk blijkt echter vaak, en ook in Veenendaal was dat het geval, dat het Groninger model eerder uitzondering dan regel was. Veel vaker kwam het voor dat een sturende hand ontbrak en dat er sprake was van een langdurig en moeizaam proces waarin de waterhuishouding een belangrijke rol speelde.

Een belangrijke reden voor Stol om dit gebied te onderzoeken was gelegen in de plaats die hij de vervening in de Gelderse Vallei toekent in — wat hij noemt — het diffusieproces van de commerciële turfwinningactiviteiten door veencompagnieën. De redenering van Stol is als volgt. Er is in de Nederlanden sprake van een opschuiving van de belangrijkste verveningsgebieden van zuid naar noord. Al voor de zestiende eeuw kwam er grootschalige turfwinning in Vlaanderen en Brabant voor, in samenhang met de stedelijke centra van die tijd. Sinds de tweede helft van de zestiende eeuw verschoof, door de uitputting van de venen, het accent naar het noorden van Nederland: Friesland, Groningen en Drenthe. Veenendaal bevond zich qua ligging en qua periode precies tussen deze twee gebieden in. Bovendien speelde in de Gelderse Vallei, in de persoon van Gilbert van Schoonebeeke uit Antwerpen, enerzijds iemand een rol die zich in de vervening in Brabant en Vlaanderen onderscheiden had, terwijl anderzijds de Utrechtse notabelen Cuijck en Foyets naast Veenendaal ook aan de wieg stonden van de Friese veencompagnie die Heerenveen tot ontwikkeling bracht. Om die drie redenen: ruimte, tijd en personele banden, speelde de Gelderse Vallei een scharnierfunctie in het diffusieproces, met name waar het ging om de ideeën aangaande de techniek en de organisatie van de vervening.

Op deze scharnierfunctie, die Stol aan de Gelderse Vallei toedicht, valt het nodige af te dingen. Zo was er in het noorden van Nederland reeds anderhalve eeuw eerder, in het begin van de vijftiende eeuw en mogelijk al daarvoor, sprake van systematisch georganiseerde vervening en turfwinning voor een markt. De stad Groningen kende reeds in 1403 een speciaal gilde van turfschippers dat het monopolie had op het vervoer van turf uit de Drentse venen langs de Hunze naar de stad en de verkoop daarvan aan particulieren op de turfmarkt. Daartoe zorgde het gilde onder andere voorde aanleg van een directe waterweg naar de stad, het Schuitendiep, en voorzag het de Hunze van de nodige sluizen en droeg het zorg voor het onderhoud daarvan. Naast dit gilde

waren ook kloosters, gasthuizen en particulieren in de systematische turfwinning actief. In Friesland zijn ook al vóór de zestiende eeuw vergelijkbare ontwikkelingen te constateren. Zo waren er kloosters die over speciaal aangestelde veenmeesters beschikten onder wiens leiding de turfwinning planmatig aangepakt werd. Op het vlak van de techniek van de vervening was er in het noorden dus ruimschoots kennis aanwezig voor er van enige activiteit in het Veenendaalse sprake was.

Ook op het vlak van de organisatie van de verveningen — de veencompagnie — heeft de Gelderse Vallei niet de schamierfunctie vervuld die Stol graag ziet. In de eerste plaats was de grootschalige commerciële turfwinning geenszins voorbehouden aan het optreden van een veencompagnie. In het noorden van Nederland was het één van de vormen waarop veengebieden in exploitatie werden gebracht. Het konden ook vermogende particulieren of families zijn die het initiatief namen: Van Burmania en het geslacht Van Ewsum zijn daar voorbeelden van. Zij waren reeds actief voorde 'oudste' veencompagnie van Heerenveen in het leven geroepen werd. In de Groningse veengebieden is het vooral de stad Groningen geweest die als vervener is opgetreden. Bovendien kan men zich afvragen of de veencompagnie wel zo bijzonder was. Het was bovenal een manier om aan voldoende kapitaal te komen teneinde de nodige investeringen te kunnen doen, met name waar het ging om de aanleg van een vaarweg. De compagnie als organisatievorm kan men beschouwen als een voorloper van de naamloze vennootschap die in de zestiende en zeventiende eeuw op tal van terreinen van het economisch leven in de Nederlanden voorkwam. In veel gevallen was de veencompagnie niet meer dan een kanaalmaatschappij die wel regels stelde, maar zich met de daadwerkelijke turfwinning nauwelijks bezighield.

Stol legt in zijn conclusies veel nadruk op de zijns inziens centrale rol van Veenendaal tussen Vlaams en Gronings veen. Ik denk dat hij daarbij de neiging heeft gehad de betekenis van dit hoogveengebied nogal te overschatten. Een ernstiger tekortkoming is nog dat hij niet verklaart waarom de Gelderse Vallei aan snee werd gebracht. Hij legt helemaal geen relatie met de laagvenen die tegelijkertijd op enorme schaal in exploitatie waren in Holland en Utrecht, als het ware direct naast de deur. Waarom doen de Utrechtenaren zoveel moeite en investeringen om zo'n relatief klein en moeilijk te bereiken gebied in exploitatie te nemen? Het ging om een oppervlakte van circa 2.000 hectare met een produktie die slechts een fractie vormde van wat in het laagveen geproduceerd werd. Het kan alleen maar lonend geweest zijn omdat er een speciale vraag naar hoogveenturf bestaan moet hebben. Ik had daar graag wat meer over vernomen. Nu lijkt het alsof het laagveen helemaal niet bestond. En dat in Utrecht!

M. A. W. Gerding

R. A. Stradling, *The armada of Flanders. Spanish maritime policy and European war, 1568-1668* (Cambridge: Cambridge university press, 1992, xix +276 blz., £35,-, ISBN 0 521 40534 3).

De materiële, logistieke en strategische aspecten van Spanjes langdurig gevecht om een wereldmacht te blijven zijn in recente jaren sterk in de belangstelling komen te staan door het werk van prominente Engelstalige historici als Geoffrey Parker en Jonathan Israel. In het voetspoor van J. H. Elliott en een groeiend aantal Spaanse historici (met name Alcalá-Zamora and Echevarria Bacigalupe) heeft ook R. A. Stradling reeds diverse malen aan het debat over de achteruitgang van het Spaanse rijk bijgedragen. Met deze monografie over de Vlaamse marine